Journal of Letters

Volume 3 | Issue 3 Article 1

1964-01-01

ค่ำในมหาชาติค่ำหลวง

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

Follow this and additional works at: https://digital.car.chula.ac.th/jletters

Part of the Arts and Humanities Commons

Recommended Citation

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (1964) "ค่ำในมหาชาติค่ำหลวง," *Journal of Letters*: Vol. 3: Iss. 3, Article 1.
DOI: 10.58837/CHULA.JLETTERS.3.3.1
Available at: https://digital.car.chula.ac.th/jletters/vol3/iss3/1

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Letters by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

คำในมหาชาติคำหลวง

ข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอันมาก ที่ได้รับเชิญให้มาแสดงปาฐกถา เรื่องคำในมหาชาติคำหลวง และต้องขอขอบคุณท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายที่มาฟังข้าพเจ้า เพราะโดยมากคนกลัวเสียว่าจะไม่เข้าใจเลย เพราะเป็นภาษาที่เก่า แต่ข้าพเจ้าได้สนใจมานานปีแล้ว นับตั้งแต่ได้ฉบับพิมพ์ของโรงพิมพ์ไท มา

ยิ่งกว่านั้น ข้าพเจ้าขอชมคณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ที่ให้มีการศึกษามหาชาติคำหลวง และขอชมสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย ที่ได้แต่งตั้งคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิจัดทำอภิธานศัพท์มหาชาติคำหลวงขึ้น ดังได้นำลงพิมพ์ในวารสารของสมาคมหลายเล่มแล้ว ชวนให้ข้าพเจ้าจับมหาชาติคำหลวงขึ้นมาอีก

ตามที่ท่านทั้งหลายย่อมทราบอยู่แล้ว สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีรับสั่งให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตในกรุงศรีอยุธยาแปล แต่ง มหาชาติคำหลวง เมื่อปี ๒๐๒๕ เกือบ ๕๐๐ ปีมาแล้ว แต่กัณฑ์หิมพานต์ ทานกัณฑ์ กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มัทรี กัณฑ์สักรบรรพและกัณฑ์ ฉกษัตริย์หายไป พระยาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงได้ โปรดให้แต่งขึ้นใหม่ ในปี ๒๓๕๘ เกือบ ๑๕๐ ปีมาแล้ว ส่วนกัณฑ์มัทรีที่พิมพ์ในฉบับโรงพิมพ์ไทนี้ เป็นฉบับเก่าที่หามาได้

ภาษาในกัณฑ์ที่แต่งใหม่ก็ไม่ควรจะยากนัก เพราะเป็นเวลาเมื่อสัก ๑๕๐ ปีมาเท่านั้น แต่ภาษาเมื่อ ๕๐๐ ปีมานั้น ย่อมยากสักหน่อย ทั้งในเชิงถ้อยคำและอักขรวิธี

เพื่อที่จะให้ท่านทั้งหลายได้รู้รสภาษาเมื่อ ๕๐๐ ปี และ ๑๕๐ ปีมาแล้ว ข้าพเจ้าจะได้อ่านกัณฑ์ทศพร (เก่า) และกัณฑ์หิมพานต์ (ใหม่) ให้ท่านฟังสักเล็กน้อย โดยอ่านแต่ภาษาไทย ไม่มีบาลีแทรก ท่านจะเห็นว่า ภาษาเมื่อ ๕๐๐ ปีมาแล้ว ก็พอจะตามได้ จะติดขัดก็เป็นเรื่องคำมากกว่าอื่น ส่วนภาษาเมื่อ ๑๕๐ ปีมาแล้วนั้น ตามได้สะดวก และคำที่ต้องค้นความหมาย ก็มีน้อยลง

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะได้อ่านกัณฑ์ทศพร พอเป็นตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

"อันว่า พระสรรเพชญ์พุทธอยู่เกล้า เจ้ากู ธ เสด็จอาศัยแก่พิชัยกบิลพัสดุ์ บุรีรัตนพิศาล ธ เสด็จสิงสำราญสัมฤทธิ์ ในพิจิตรนิโครธาราม พระผู้ผจญเบญจกาม พิสัย ตั้งหฤทัยเสด็จเฉพาะ อนุเคราะห์แก่โยษขรพรรษธารา ยังพระธรรมเทศนา มาธูร บริบูรณ์ประดับด้วยคาถาถึงสหัสอักษรอรรถ ข เอ

"คือ **ผุสฺสตี วรวณฺณาเภ** เป็นอาทินี้ พระก็ชี้ชาติแต่หลัง กำยังไปยันทูร แก่จตูรพิธบรรษัททั้งผอง อันมารองรับรสธรรมท่านนั้น ดังแท้จริง ในกาลถึงเมื่อใดนั้น อันว่า พระสมโพธิพุทธอยู่เกล้า เหง้าสุนทรสวรรค อันมีพระธรรมจักรอันเลิศ ประเสริฐเทศนาแลแล้ว ธ ก็เสด็จแคล้วคลาไป ยังพิชัยราชคฤหนคร อันอดิศรเกษม สุข โดยอนุกรมโสดแล ธ ก็เสด็จอยู่สิ้นเดือนหนาวขาวจรด ถดถึงสัมพัจฉิน ในบุรินท์ราชคฤหนั้น อันว่าพระชิเนนทร์ มีพระกาลุทายีเถร เป็นพิถีนายก อีกศราพก หญิยหมื่น เนื่องคลื่นเป็นบริพาร ท่านแล ธ ก็เสด็จยังกบิลพัสดุ์บุรีราช อันเป็นอาทิ ดำเนิน ท่านนั้น ในกาลเมื่อนั้น อันว่าขันพุทธพงศ์ทั้งหลาย ชุมกันหมายในใจว่า เรา จะไปเห็นพระไตรโลกนาถ อันเป็นพระญาตยุคมแห่งเราทั้งผอง นั้นแล"

ถ้าฟังกู เสียงก็ออกจะครึ หรือขลังสักหน่อย แต่ก็พอจะฟังเอาใจความได้ ส่วนคำนั้นมีรูปต่างกับที่เราใช้อยู่บ้าง เช่น ศราพก เดี๋ยวนี้เราใช้ว่า สาวก เนื่องคลื่น เดี๋ยวนี้ เราใช้ว่า เนื่องเคลื่อน คำว่า เหง้า เราคงใช้ว่าวงศ์ แต่ก็เข้าใจได้ หญิยหมื่น เราใช้ว่า สองหมื่น ก็พอเดาได้ ถึงอย่างไรก็มีอยู่ในพจนานุกรม ความหมายนิยมใช้ก็พอไปกันได้ เช่น สิงสำราญ สัมฤทธิ์ อยู่สบาย เป็นผลสำเร็จ หมายความว่า อยู่สบายเจริญดี

รูปคำที่ต่างกันนั้น สังเกตเห็นว่า ในสมัยนั้น ใช้บาลีแผลง คือแผลงเข้าหาสันสกฤตกันมาก เช่น โยษขรพรรษธารา โยษขร แปลว่า ดอกบัว นั้น บาลีใช้ว่า **โปกฺขร** สันสกฤต ใช้ว่า **ปุษฺกร** ไทยใช้ว่า โยษขร เป็นบาลีแผลง

สัมพัจฉิน บาลี **สำวจฺฉรฉินฺน** สันสกฤต **สำวตฺสรฉินฺน** ไทยควรใช้ สัมพัตสรฉิน แปลว่า ตัดปี คือสิ้นปี

ศราพก ยาลิ **สาวก** สันสกฤต ศฺราวก ศราพก จึงเป็นสันสกฤตแผลง

ส่วนความหมายของคำนั้น คณะกรรมการสมาคมภาษาและหนังสือ ได้ทำอภิธานไว้เป็นอย่างดี ที่ข้าพเจ้าจะเพิ่มเติมได้ก็คือ ที่มาหรือที่ใช้ของคำ เพื่อเป็นเครื่องพิสูจน์ความหมาย

แต่ก่อนที่ข้าพเจ้าจะพิจารณาคำในกัณฑ์ ทศพร ต่อไป ข้าพเจ้าขออ่านกัณฑ์หิมพานต์ สักเล็กน้อย เพื่อให้รู้รสของภาษา เมื่อ ๑๕๐ ปีมานี้

"อันว่า สมเด็จ สยรรษดี ก็รับแล้ว ซึ่งพระพรสิยอัน แต่สำนักท้าวมัฆวาน ก็จุติจากดาวดึงสาสวรรคลงมา ก็เอาปฏิสนธิในพระอุทร แห่งสมเด็จพระอัครมเหษี แห่งภูมิมัทราช ครั้นถ้วนทศมาสสิบเดือน ก็เคลื่อนคลาดจากพระมาตุโครธร บวรจากครรภพระมาดา ก็มีกายาประดับประดาไป ดังลูบไล้ลาทาด้วยจุณแก่นจันท์ เหตุดังนั้น พระบวรวงศา จึงมาถวายพระนามตามองค์ ทรงพระนามชื่อ สยรรษดี เป็นศรีสวัสดิ์จำเริญไป

"อันว่า พระสยรรษดีราชธิดา ก็จำเริญวัย ได้สิบหกปี ก็งามมีศรีโสภา ก็แวดล้อมพร้อมด้วยบริวาร เมื่อนั้น ในกาลนั้น สมเด็จท้าวสีพิราช จึงให้นางนาถสยรรษดี แล้วอภิเษกกับพระสญชัย เมื่อนั้น

"ก็ยอยกเศวตรฉัตร มอบให้สองกษัตรครองเมือง เนืองนองด้วยยศบริวาร สนมพระกำนัล ก็ตั้งพระสยรรษดี เป็นพระมเหษียิ่งกว่าพระสนมหมื่นหกพันแล้วแล สมเด็จนางสยรรษดี ก็เป็นที่จำเริญศรีพระสญชัย ในกาลนั้น สมเด็จท้าวโกสีย์ ก็มาเห็นราชสยรรษดี อันมีศรีสัพลักษณเล็งเลิศ ประเสริฐสำเร็จด้วยพระพรเก้าประการ ยังแต่พรอันนางจะขอพระราชบุตรอันบริสุทธิ์สืบวงศ์ จำนงปลงใจ ควรเราจะไปอาราธนาพระมหาสัตว์ เสวยสมบัติในดาวดึงสา เมื่อนั้น"

เมื่อได้ฟังแล้ว ก็รู้สึกว่าฟังออก เข้าใจความโดยตลอด จะมีที่ต้องอธิบายก็เฉพาะบางคำเท่านั้น เช่น คำว่า มาตุโครธร ซึ่งคณะกรรมการของสมาคมภาษาและหนังสือ เห็นว่าควรเป็น มาตุโครทร และได้แปลว่า ท้องอันยิ่งของมารดา ข้าพเจ้าก็เห็นด้วย ทั้งๆ ที่ "ธร" ก็แปลว่าครรภ แต่ที่คณะกรรมการแยกออกเป็น มาตุ—

อุคร — อุทร นั้น ข้าพเจ้าขอแยกออกเป็น มาตุ — อัคร — อุทร อุคร แปลว่า รุนแรง ดุร้าย แต่ อัคร แปลว่า เลิศ คำว่า ยวร ที่ตามมา ก็แปลว่า เลิศ ประเสริฐ

ต่อไปนี้ข้าพเจ้าจะได้พิจารณาคำต่าง ๆ ในกัณฑ์ทศพร ซึ่งเห็นว่าควรชี้แจง คำใดคณะกรรมการพิจารณาไว้ดีแล้ว ข้าพเจ้าก็จะเอาตามนั้น ถ้าข้าพเจ้ามีข้อสังเกต ประการใด ก็จะให้เหตุผลไว้ด้วย เพราะเรื่องที่จะแสดงนี้มิใช่เป็นเรื่องใครผิดใครถูก หากเป็นเรื่องพิจารณาศึกษา หรือสันนิษฐาน เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดความเห็นกัน

ก่อนอื่น พระนาม ผุสดี สยรรยดี นั้น มีความหมายว่ากระไร ข้อนี้มีบอกไว้ ในต้นกัณฑ์หิมพานต์แล้วว่า "ก็มีกายาประดับประดาไป ดังลูบไล้ลาทาด้วยจุณแก่น จันทน์ เหตุดังนั้น พระยวรวงศา จึงมาถวายพระนามตามองค์ ทรงพระนามชื่อ สยรรยดี" หรือตามที่แปลไว้ในนิยาตชาดก เล่ม ๒๒ เวสสันดรชาดกในมหานิยาตว่า "เพราะความดีที่พระนางเมื่อยังเกิด มีพระสรีระดังประพรมด้วยจุรณแห่งจันทน์ ในวัน ที่ทรงรับพระนาม พระประยูรญาติทั้งหลาย จึงถวายพระนาม แด่พระนางว่า ผุสสดี ดังนี้"

เมื่อทราบความหมายแล้ว ก็หาที่มาได้สะดวก **ปฤษ ปรรษ สฺปรรษ** ในภาษา สันสกฤต แปลว่า ประพรม ปฤษติ แปลว่า หญิงที่มีจุด มีรอยประพรม จึงมี พระนามตามสันสกฤตแผลงว่า สยรรยดี และตามบาลีแผลงว่า ผุสดี หรือผุสสดี ส ตัวเดียว หรือสองตัว ก็มีที่ใช้ทั้งสองอย่าง

เพียงแค่นี้ก็ยังไม่แปลกประหลาด และยังไม่ออกรสในการค้นคว้า แต่ในกัณฑ์ จุลพน หน้า ๑๕๔ ข้าพเจ้าได้พบคำว่า **อาสทญฺจ มสญฺชฏิ** ลยมศิวภัสม์บรรษ ของ ชฎาธารคำว่า บรรษนี้ หมายความว่ากระไร และมาจากภาษาใด

ในกัณฑ์มหาพน หน้า ๑๔๘ ก็มี **อาสทญฺจ มสญฺชฏิ** ลยมศิวภัสม์ บรศ ชฎาธาร ธรงสังวาลยูชาไฟ

ในกัณฑ์มหาราช หน้า ๓๐๖ มีคำว่า **โส ปาโตว สีสำ ณฺหาตฺวา** ครั้น อรุโณทัย พระมหาสญชัย ก็ชำระกฤตย์ภิษิตสรรพางค์ พระทรงสำอางอาภรณ์ คนธ กำจรบรัส ทรงพระพัสตร พิจิตร พิพิธ แลแล้ว

ลยม หรือ ทลยม แปลว่า ประพรม ลูบไล้ หรือ ฉาบทา บรรัษ บรัศ ในตัวอย่างที่ให้ข้างบนนี้ ก็น่าจะหมายความว่า ประพรม มาจากสันสกฤต ปฤษ ปรรษ เหมือนกัน

ในลิลิตพระลอ มีความว่า "คืนเข้าไปในปราสาท เสด็จสองราชเสด็จสรง แล้วทรงพระบรัศ ผัดพักตรดุจดวงเดือน เกล้าเกศเหมือนสาวสวรรค์" บรัศ ก็น่าจะหมายความว่า ประพรม

ในพระสมุทโฆษ ตอนพระนิพนธ์สมเด็จพระนารายณ์ มีความว่า คิดพยู (ภมู) พรรณอันงาม คือ อัญชน บรัศ (ไม่ใช่ ปรัศว์) คิ้วค้อมชรดดัอัษ ฏ กาม อัญชน แปลว่า การฉาบทา หรือสีดำที่ทาขนตา ฉะนั้น บรัศ ก็น่าจะแปลว่า ประพรม ความตอนนี้ ข้าพเจ้าแปลว่า คิดถึงคิ้วสีอันงาม เหมือนทาหรือประพรมด้วยสีดำ คิ้วค้อมดัดเป็นธนูกาม

อนึ่ง ในพระอภัยมณี เล่ม ๔๒ กล่าวถึงนางฝรั่งที่ในวังริบแต่งตัวว่า "แล้วกวดเกล้ายาวเพ้อยเลอยละลวย กระหมวดมวยแซมดอกไม้ไหวระยับ แย้งปรัดผัดนวลล้วนแฉล้ม ยาฟันแต้มติดฟันเป็นมันขลับ" ปรัด ก็น่าจะแปลว่า ประพรม หรือ ทา

นอกจากนี้ พจนานุกรมฝรั่งเศส—เขมร ของตังคาร์ต ได้แปล ประน้ำ ว่า ปรส (อ่าน ปรัส) ทึก แต่โดยที่พจนานุกรมเขมร ไม่ได้ให้คำนี้ ข้าพเจ้าก็ไม่ถือว่ามีความสำคัญอย่างใด เป็นแต่กล่าวไว้ให้ทราบเท่านั้น ตัวอย่างที่ใช้ในภาษาไทย ที่ข้าพเจ้าได้อ้างมาข้างต้นนั้น เป็นการเพียงพอแล้ว

ส่วนตัวสะกดนั้น จะเขียนอย่างไรก็แล้วแต่ราชบัณฑิตยสถาน แต่ความหมายของบรัศ หรือ ปรัศ นั้น ควรมีเติมว่า ประพรม ด้วย ถ้าเขียนว่า "บรัษ" ได้ ก็ยิ่งดี จะได้แสดงว่า มาจาก สันสกฤต ปฤษ—ปรรษ การที่แผลงมาเป็น บรัษ นั้น ก็มีตัวอย่าง สันสกฤต **ปารฺศฺว** แผลงเป็นไทยว่า บรัศว์ ปรัศว์ แปลว่า ข้าง เช่น สมุทโฆษ บรัศว์บรรพสำเนียงพลอึง บรัศว์บรรพ แปลว่า ข้างต้น หรือพระอภัยมณี เล่ม ๕๗ "ไม่มีคงสงสัยเข้าในปราง แล้วเชิญองค์มังคลาเจ้าฝรั่ง ให้หยุดยั้งที่สังวัดปรัศขวาง ค่อยแหวกม่านคลานไปเชิญเสด็จนาง ที่ห้องกลางปรางมาศปราสาทชัย" ปรัศขวาง

แปลว่า ด้านขวาง และต่อไป เล่ม ๗๓ "พวกสำหรับขัยไม้มโหรี มาพร้อมที่พระปรัดซัชวาลย์" ปรัด ก็แปลว่า พระที่นั่งข้าง

แต่พจนานุกรมของราชบัณฑิตยสถาน นิยาม บรัด (อ่าน บฺรัด) ว่า ก. แต่ง ข. เครื่องแต่ง เครื่องประดับ เช่น อันควรบรัดแห่งพระองค์ (ม. คำหลวง นครกัณฑ์) นิยาม ปรัด (อ่าน ปะหรัด) ว่า (กลอน) ก. แต่ง และพจนานุกรม ร.ศ. ๑๑๐ ก็นิยามว่าแต่ง ฉะนั้น ที่ข้าพเจ้าให้ความหมายว่า ประพรม บางท่านอาจเห็นว่า นั่นก็คือการแต่งหน้า อยู่ในความหมายว่า แต่ง นั่นเอง แต่พจนานุกรมของราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายไว้ด้วยว่า เครื่องประดับ

เราจึงควรดูว่า มีที่ใช้ในความหมายนี้ หรือไม่อย่างไร ในมหาชาติคำหลวงนี้ ในกัณฑ์มหาราช หน้า ๓๐๗ มีความว่า "**อุกฺกามุเข** ในปากเข้าแสงบรัส โฉมบรัสรูจี" ตอนนี้พรรณนาถึงรูปทองอันรุ่งเรืองของเด็ก บรัศ มาจากสันสกฤต ปรศ แปลว่า แก้ว Gem หรือของประเสริฐ ของมีค่า เช่นเดียวกับ รัตนะ รัตนะทั้งเจ็ด ก็รวมทั้งทองและเงินด้วย

ต่อไป ในกัณฑ์เดียวกัน หน้า ๓๒๕ มีความว่า "ขแรก บรัศ เกวียนแกว่งผัดกงผัน" บรัศ ในที่นี้ ก็แปลว่า แก้ว

ในนครกัณฑ์ มีความดังนี้ คือ "**เยหิ อลงฺกาเรหิ** ด้วยเครื่องบรัสรจนาสรรพาภรณ์ ใดนั้นโสด นานปฺปกาเรหิ อันบรัสโชติรจิต แสงพิพิธชัชวาลย์" และ "**เต อลงฺกาเร** เครื่องพิษยัศริกษัตริย์อันควร บรัส แห่งพระองค์"

ตามตัวอย่างที่ให้มานี้ ก็แสดงให้เห็นว่า บรัศ แปลว่า แก้ว หรือของมีค่าเครื่องประดับ

ในสมุทโฆษ ตอนพระนิพนต์สมเด็จกรมพระปรมานุชิต ฯ มีชื่อภูเขาล้อมรอบสระฉันทันต์ทั้งเจ็ด เรียกชื่อตามรัตนะทั้งเจ็ด แต่เขียนว่า บรัศว์ ถ้าเช่นนั้น ก็แปลว่าภูเขาข้างเป็นทอง ข้างเป็นเงิน ข้างเป็นเพชร ฯลฯ แต่มีความว่า "เสนอนามมณี" ข้าพเจ้าจึงนึกว่า น่าจะเป็นคำว่า บรัศ ซึ่งแปลว่า แก้ว ของมีค่า หรือ เครื่องประดับนั่นเอง

ถึงอย่างไรก็ดี คำที่ออกเสียง บรัด–ปรัด มีใช้อยู่สามคำ คือ ๑. บรัศว์–ปรัศว์ แปลว่า ข้าง จากสันสกฤต ปารฺศฺว คำนี้เป็นที่ยุติได้

๒. บรัด–ปรัด ที่พจนานุกรมของราชบัณฑิตยสถาน แปลว่าแต่ง เครื่องแต่ง เครื่องประดับนั้น ควรแยกออกเป็น ๒ คำ คำหนึ่งแปลว่า ประพรม เพราะมีที่ใช้ดังที่ข้าพเจ้าอ้างมา และ อีกคำหนึ่ง แปลว่า แก้ว ของมีค่า เครื่องประดับ ซึ่งมีคำว่า บรัศ แปลว่า แก้ว อยู่ในปทานุกรมแล้ว แต่พจนานุกรมมิได้เก็บคำนี้มาจากสันสกฤต ปรศ และมีที่ใช้ดังที่ข้าพเจ้าให้ตัวอย่างมาแล้ว

ขั้นนี้ ข้าพเจ้าจะพิจารณาคำในกัณฑ์ทศพร ต่อไป ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับคณะกรรมการสมาคมภาษาและหนังสือ ว่า บ เอ แปลว่า มิใช่หนึ่ง คือ มาก กำยัง แปลว่า ลึกลับ บันทูร ควรเป็น บันทูล ข. แปลว่า ตรัส จาวจรด ที่แปลว่า "ตราบเท่า" นั้น ข้าพเจ้ายังสงสัยความหมายของคำว่า จาว อยู่

ตามวิธีพิจารณาของข้าพเจ้า ก็คือ หาตัวอย่างที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงนี้ และในหนังสืออื่นเพื่อจะอนุมานความหมายเอา ตลอดจนอาศัยพจนานุกรมด้วย

ก่อนอื่น เรากำจัดคำว่า จราว ที่แปลว่า "ตะพายน้ำ" ออกเสียได้ เพราะถึงแม้ว่ามีใช้ในกัณฑ์จุลพน หน้า ๑๕๘ **มจฉฺ กจฺฉป พยาวิทฺธา** เต่า ปลา จริว จราว จรจรัล เป็นพวกพรรค ก็หว้าย ล เลียบ เลมไคล แต่ก็ไม่เกี่ยวกับความหมายในคำว่า จาวจรดถึง สัมพัตสรฉิน

ในกัณฑ์อื่น ๆ มีที่ใช้ดังนี้ คือ

๑. กัณฑ์วนประเวศน์ หน้า ๑๑๖ นานาทุมคณากิณฺณพฤกษา เจริญจราวดอก สรดีนงอกเรียงรัน

๒. กัณฑ์จุลพน หน้า ๑๕๗ **ปาตลิโย จ ปุปฺผิตา แคแจร** เจริญจราว แคฝอยขาว แข่งแย่งยาน

๓. กัณฑ์จุลพน หน้า ๑๖๑ **ธชคฺคาเนว ทิสฺสเร จาว** จำแทง จำเทิด โฉมฉิน เฉิดเฉกธง

๔. กัณฑ์มหาพน หน้า ๑๗๖ **สาธุ วายนฺติ ปทุมกา ทรมุกพรรณดวง จาว ก็มี**

๕. กัณฑ์มหาพน หน้า ๑๗๗ **ปุปฺผิตา คิริกณฺณิกา โพทะเล จาว** ดวงดอก

ตามตัวอย่างที่ให้มานี้ **จาว** ถ้าเป็นนาม ก็หมายถึงดอกไม้ ถ้าเป็นกริยา ก็แปลว่า ผลิดอก ดั่งที่มีคำบาลี **ปุปฺผิตา** แสดงความหมายอยู่แล้ว

บัดนี้ ควรดูคำนิยามในพจนานุกรมของราชบัณฑิตยสถาน เราจะเห็นว่า จาว ๑ หมายความว่า สิ่งที่งอกอยู่ภายในผลไม้บางอย่าง เช่น จาวมะพร้าว จาวตาล นี่ไม่ใช่ความหมายที่จะนำเอามาใช้ในกรณีของเราได้

จาว ๒ หมายความว่า เจ้าผู้เป็นใหญ่ นี่ก็ไม่ใช่ความหมายที่จะนำเอามาใช้ในกรณีของเราได้

จาว ๓ น้ำ (?) เช่น ชลธารนทีเจือ จาวหลั่งไหลนา (ทวาทศมาส) ความหมายที่สันนิษฐานนี้ ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย ชลธารนที ก็เป็นน้ำอยู่แล้ว จะเจือน้ำอย่างไร ข้าพเจ้าจะพิจารณาคำนี้เกี่ยวกับทวาทศมาส ต่อไป

จาว ๔ ดอก ดอกไม้ เช่น ไฟกามระลุงจาวทองเทศ ดวงจาววนิภาคพ้น เสาวยุษย์ (ทวาทศมาส) จาวจำแทง จำเทอด (ม. คำหลวง ชูชก) จันทรจาวรส คลี่พันพรรณนา (ลำน้ำน้อย) พวงจาวเจิดแจ่มแก้วจักรพรรดิ (นิ. นรินทร) จราว ก็ใช้ความหมายว่า ดอก ดอกไม้ ดวง ผลิดอก นี่แหละใช้กันมาก

จาว ๕ ห่าง จะจะ เด่น ชัด เช่น โพทะเลจาวดวงดอก ก็มี (ม. คำหลวง) แต่ข้าพเจ้าได้แสดงความเห็นมาข้างต้นแล้วว่า จาว ในที่นี้ หมายความว่า ผลิดอก มีคำบาลี **ปุปฺผิตา** แสดงความหมายไว้แล้ว พจนานุกรมให้ตัวอย่างอีกกรณีหนึ่ง คือ อันจาวจำเริงเสียงฉันท์ (สมุทรโฆษ) หรือถ้าจะอ้างให้เต็ม ก็ ต้องสงัดสาวสนม อันจาวจำเริง เสียงฉันท์ ข้าพเจ้านึกว่า จาว ในที่นี้ ก็แปลว่า แตกเนื้อสาว หรือรุ่นสาว เหมือนดอกไม้ผลิดอก นั่นเอง

คำ "จาว" นี้ ปทานุกรมเคยนิยามว่า ห่าง ไกลออกไป แต่พจนานุกรมได้ตัด "ไกลออกไป" ออกเสีย ข้าพเจ้าได้เคยถอดบทตอนนี้ ว่า ธ ก็เสด็จอยู่สิ้นเดือนหนาว ห่างไกลออกไป จรดถึงสิ้นปี แต่เมื่อพจนานุกรม ได้เปลี่ยนคำนิยาม เราก็ควรจะหาความหมายใหม่ ให้ได้ความอันประกอบด้วยหลักฐาน

ข้าพเจ้าจึงได้หาตัวอย่างที่ใช้ใน ทวาทศมาส ก็ได้พบดั่งต่อไปนี้

๑. บทที่ ๖ สงวนมิ่งมาลย์จาวจิ แกล่กล้ำ
จาวจิ หมายความว่า ดอกไม้ตูม

๒. บทที่ ๖๑ ไฟกามระลุงจาว ทองเทศ
จาว หมายความว่า ดอกไม้

๓. บทที่ ๑๑๗ ชลธารนทีเจือ จาวหลั่ง ไหลนา

ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่า ข้าพเจ้าไม่นึกว่า จาว หมายถึงน้ำ และถ้าดูตัวอย่างอื่น ๆ ที่ใช้ในทวาทศมาส ก็หมายถึง ดอก หรือ ดวง ทั้งนั้น ข้าพเจ้านึกว่า จาว ในที่นี้ ก็หมายถึงดอกไม้ ชลธารนทีเจือ ดอกไม้ หลั่งไหลนา เพราะพูดถึงฤดูสารท หรือ ฤดูดอกไม้ร่วง เมืองเราใบไม้ไม่ร่วง

๔. บทที่ ๑๒๔ อัมพรชะอุ่ม จาว ทรวงเทวษ
จาวทรวง หมายถึง ดวงใจ

๕. บทที่ ๑๙๒ ดวงจาววนิภาคพัน เสาวขุษป์
จาว หมายถึง ดอกไม้

๖. บทที่ ๒๔๘ นงจาวสโรชน้อง นิลนาง แม่เอย
จาว หมายถึง ดอก

เมื่อได้ให้ตัวอย่างมามากพอแล้ว ข้าพเจ้าก็เห็นว่า ความตอนที่พิจารณาอยู่นี้ น่าจะหมายความว่า ธ ก็เสด็จอยู่สิ้นเดือนหนาว (กลางมีนาคม) จาวจรด ดอกไม้ หรือ การผลิดอก มาถึง ถดถึงสัมพัตสรฉิน เขยิบถึงสิ้นปี (ปลายมีนาคม — ต้นเมษายน)

ข้าพเจ้าจะพิจารณาคำในกัณฑ์ทศพร ต่อไป

ชำระองค์ กวาดมุทิล ทั้งดอนดินอันราย ดู ชะยายเพียงพลาญ เลิศนั้น ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับคณะกรรมการ ว่าน่าจะหมายถึงทำความสะอาดสถานที่ ถ้าเป็นชำระองค์ ก็จะได้ความหมายว่า ที่เดิน ฟันที่

อันกันเมียงทักแท่ อันเด็กแท้ๆ ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับคณะกรรมการ กันเมียง ว่ามาจากเขมร เกมง ก็ดีแล้ว แต่ทักแท่ ทำไมจึงแปลว่า แท้ๆ ข้าพเจ้าขอให้หลักฐานสนับสนุน คือ ในกัณฑ์กุมารบรรพ หน้า ๒๔๑ มีความว่า **อหัสุ เอว วจนำ** ยมิรู้กี้กล่าวจรรยา ดังนี้มาแลนาแม่ ทักแท่ แท้จริง จริงนาแลเจ้า

อำพุช ที่คณะกรรมการแปลว่า น้ำ นั้น ยังไม่ถูก เพราะศัพท์แปลว่า เกิดในน้ำ คือ ดอกบัว

ยมกปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์มีคู่แห่งไฟและน้ำเป็นอารมณ์ เห็นควรอธิบายไว้ด้วย

สพฺเพ เอกคฺคจิตฺตาหุตฺวา นิสีทึสุ อันว่า พระญาติทั้งชื่น สถิ่นเทียนจินดา เป็นอเนกาครรตจิต สถิตในสถานอยู่นั้น คณะกรรมการกล่าวว่า ๕๘ สถิ่น สถิ่นใจผิดปรกติ ใจเป็นทุกข์ ๕๙ อเนกาครรตจิต (อน + เอกา + อรรคจิต) จิตที่มียอดมิใช่หนึ่ง ก็หาไม่ หมายถึงมีจิตเป็นหนึ่ง ในสมุดดำหมายเลขที่ ๑๔ เป็น เอกากรรจิต ฉบับหมายเลขที่ ๑๕ เป็น เอกากรรคจิต ฉบับหมายเลขที่ ๑๖ เป็น เอกากรรจิต ตัวบาลี เป็น **เอกอคฺคจิต** หมายถึงมีจิตเป็นหนึ่ง

ข้าพเจ้าก็เคยคิดเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเมื่อได้ลุแก่สิกขาบทแล้ว ก็น่าจะมีจิตอันสงบ แต่ เอกอัครจิต หมายถึงจิตที่สำรวมเพ่งเฉพาะสิ่งใดสิ่งหนึ่ง พวกพระญาติ ก็ยังไม่มีจิตสำรวมเช่นนั้น ถึงอย่างไรก็ดี เราจะต้องแปลความตามตัวบทและที่คณะกรรมการแปล อน + เอกา + อรรคจิต ว่า จิตที่มียอดมิใช่หนึ่ง **ก็หาไม่** นั้น ข้าพเจ้าไม่ทราบว่า เอาคำไหนมาแปลว่า "ก็หาไม่" น่าจะแปลว่า จิตที่ยอดมิใช่หนึ่ง

อนึ่ง พึงสังเกตว่า คำบาลีมีอยู่ว่า **เอกคฺคจิตฺตาหุตฺวา** ซึ่งข้าพเจ้าแปลว่า ยังไม่มีจิตอันสงบ ก็รับกันดีกับ อเนกาครรตจิต ซึ่งแปลว่า จิตอันไม่สงบหรือไม่เป็นหนึ่ง

ส่วนคำว่า "สทิ่น" นั้น คณะกรรมการได้คัดคำนิยามของพจนานุกรมมาว่า ใจผิดปรกติ ใจเป็นทุกข์ ถ้าเช่นนั้น สทิ่นเทียนจินดา เป็นอเนกาครรถจิต ก็แปลว่า ย่อมนึกคิด เป็นใจที่ไม่สงบ ก็ได้ความพอไปได้ แต่ข้าพเจ้าขอพิจารณาตามวิธีของข้าพเจ้า เพื่อเป็นทางประกอบการค้นคว้าของท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายต่อไป คือ หาตัวอย่างที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงนี้ ข้าพเจ้าได้พบตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑. ทานกัณฑ์ หน้า ๕๘ **กถำ กุสมยำ จีรำ มทฺทิ ปริทเหสฺสติ** ยังโสดไส้ ธ สาวศรี มัทรี นานนักนิ่น ฤๅ จะทรงสทิ่น ผ้าป่อ ทอด้วยแฝกคาคาย

๒. กัณฑ์มหาราช หน้า ๓๒๘ **เหมกปฺปนิวาสเส** ของจำลองจำหลัก ทรงผ้าย้กผ้าย่น สทิ่นเทียนทองทำ

๓. นครกัณฑ์ หน้า ๓๗๐ **สพฺเพน เตน กุสเลน** ด้วยกุศลกรรม ทั้งชิ่น สรทิ่นเทียรทำมานี้ ลูกชา

ตามตัวอย่างที่ให้มานี้ จะเห็นว่า สทิ่น สทิ่น มิได้มีความหมายว่า ใจผิดปรกติ หรือใจเป็นทุกข์ สักแห่งหนึ่ง พจนานุกรม นิยาม สทิ่น สทิ่น ว่า ใจผิดปรกติ ใจเป็นทุกข์ นั้น ได้ให้ตัวอย่างว่า เช่น พระทองผทมทิ่นชิ้น สะทิ่นเทียร สระอิน (ลอ) ทั้งนี้อาจเทียบกับ เขมร สทิล สทิล ซึ่งแปลว่า แสดงความกลัดกลุ้มออกมา ในกรณีลิลิตพระลอ ตอนที่ว่านี้ก็พอจะถือว่าเป็นความหมายได้ แต่ข้าพเจ้าไม่นึกว่าจะเป็นเช่นนั้น ถึงอย่างไรก็ดี สำหรับตัวอย่างที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงนั้น เราจะต้องหาความหมายอย่างอื่น

ปทานุกรม นิยาม สทิ่น ว่า เหมือน ดั่ง ส่วนคำว่า เทียน ก็แปลว่า เหมือน และคำว่า เทียร แปลว่า ย่อม ล้วนแล้วไปด้วย

สำหรับตัวอย่างที่ ๒ ของจำลองจำหลัก ทรงผ้าย้กผ้าย่น สทิ่นเทียรทองทำ มีคำบาลีว่า **เหมกปฺป** ซึ่งแปลว่า เหมือนทอง สทิ่นเทียร จึงหมายความว่า เหมือนดั่งที่ปทานุกรมนิยามไว้

สำหรับตัวอย่างที่ ๓ ด้วยกุศลกรรมทั้งปวง (ทั้งสิ้น) สรรพเทียร ดังทำมานี้ ลูกชา คำบาลี **เตน** แปลว่า เหล่านั้น ก็แสดงความหมายตรงกันแล้ว

สำหรับตัวอย่างที่ ๑ ยังโสดไส้ ธ สาวศรี มัทรี นางนักปน (อ่อน) ฤๅ จะทรงสรรพ ผ้าปอ ทอด้วยแฝกคาคาย นั้น สรรพ ย่อมแปลว่า เช่น ฤๅ จะทรงเช่น ผ้าปอ ทอด้วยแฝกคาคาย

ส่วนความตอนที่พิจารณาอยู่ คือ อันว่าพระญาติทั้งปวง สถานเทียนจินดา เปนอเนกาครรตจิต สถิตในสถานอยู่นั้น ก็ย่อมหมายความว่า อันว่าพระญาติทั้งสิ้น ดังมีใจเปนจิตไม่สงบ สถิตในสถานอยู่นั้น

ส่วนลิลิตพระลอ ที่ว่า พระทองผทมดินขึน สะเทินเทียร สรอน ข้าพเจ้าก็นึกว่า หมายความว่า พระทองผทมดนขึน เหมือนดังสะอน

ตามที่ข้าพเจ้าบรรยายมาวันนี้ ก็พอจะแสดงวิธีค้นคว้าหาความหมายของคำเก่า ๆ ให้ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายทราบพอควรแล้ว ข้าพเจ้าขอขอบคุณอย่างที่สุด ที่ท่านกรุณาฟังด้วยขันติตลอดมา ถ้าท่านสนใจในคำเหล่านี้ ข้าพเจ้ายินดีที่จะรวบรวมมาแสดงอีก ขอขอบคุณโดยทั่วกัน.

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์